

A hagyományos paraszti erdőbirtoklás formái Magyarországon

Az erdő a magyar falvak és városok életében jelentős szerepet játszott, sok település határában természetes közegnek számított, és sokféle módon lehetett hasznára az ott lakó embereknek. A történeti Magyarország területének még a XIX. század végén is 25,5 %-t borította erdő, de ez az arány – a természeti-ökológiai adottságoktól függően – régióként változó. A közép- és magashegységi területeken sokkal nagyobb jelentősége volt az erdőnek, mint a mezőgazdálkodó Alföldön.

Az erdő a bölcsőtől a koporsóig végigkísérte a parasztember mindennapi életét. Az erdős határu falvakban a természetes növénytakaró termésének összegyűjtése, illetve a vadfogás és vadászat révén élelmezési nyersanyagokat biztosított, de az erdőből jutottak tüzelőhöz is. Az állatokat az erdei legelőkön, tisztásokon legeltették, a sertéseket, juhokat a makkos erdők termésén hizlalták, de inséges években a lombtakarmánynak is fontos szerepe volt az állatok táplálásában. A szántóföldek területét az erdők irtása révén növelhették. Fából készült a mezőgazdasági és háztartási eszközök jórésze, s egyes falvak a faeszközök előállítására, a fafaragásra specializálódtak. Az erdőben gazdag tájakon fából készültek a lakóházak és gazdasági épületek, de még az Alföldre is leúszatták az épületfát az Északi- és Keleti-Kárpátok vidékéről.

A paraszti erdőhasználat alapvető kérdése az erdő birtoklásának, jogviszonyainak a feltárása. Ez a kérdés ma is rendkívül időszerű, hiszen az utóbbi években sokan jutottak erdőhöz. Az új erdőbirtokosok számára is sok hasznosítható tapasztalatot jelent a több évszázados paraszti erdőbirtoklási, erdőhasználati gyakorlat. Tanulmányomban saját kutatásaim és a néprajzi szakirodalom alapján a legfontosabb eredményeket próbálom meg röviden összegezni.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítással megszűnt az úrbériség, és a jobbágy az általa művelt föld szabad tulajdonosa lett. Az 1853. március 2-i úrbéri pátens rendelte el az erdőnek a földesúr és a volt úrbéreszek közötti kötelező elkülönítését. A szétválasztást a felállított úrbéri bíróságok intézték, és az 1850–1860-as években zajló perek során községenként megszabták az egy jobbágytelekre jutó erdő mennyiségét.

A volt úrbéreszek közbirtokosságai

A földesúritól különválasztott erdőt nem osztották szét a volt jobbágyok és zsellérek között – hiszen csekély mértékük miatt ezeket különösen fenntartani nem lehetett –, hanem településsenként közös kezelésben maradtak és osztatlanul birtokolták. Az így létrejött közbirtokossági erdők használatáról és műveléséről az 1879. évi erdőtörvény XXXI. tc-e rendelkezett, amelyet a XX. században további törvények egészítettek ki. Az erdő- és természetvédelemről szóló 1935. évi IV. tc. az úrbéres erdőkre is kötelezően elrendelte az erdőbirtokossági társulatok alakítását. A már a XIX. század végére megalakult közbirtokosságok szervezeti felépítését és működését központi rendeletek szabályozták, ugyanakkor az egyes szervezetek erdőkezelési gyakorlatát, a faosztás módját nagyban befolyásolták a helyi viszonyok és a korábbi közösségi, földhasználati hagyományok. Kezdetben a közös erdő és legelő ügyeit gyakran együtt intéző szervezetet *úrbéres birtokosságnak*, *úrbéres közbirtokosságnak* nevezték, majd a legeltetési ügyek különválasztásával erdőbirtokossággént működtek. A volt zsellérek több faluban külön közbirtokosságot alakítottak.

A közbirtokosságok révén a korábbi földesúri igazgatás helyett demokratikusabb vezetés honosodott meg a volt úrbéres erdők használatában. Az erdőbirtokosság a községen belül

önálló testületet jelentett, vezetősége és sajátos szervezeti rendje volt. A legfontosabb kérdésekben a tagok közgyűlése döntött. A *vezetőséget, gazdatanácsot, birtokossági tanácsot az elnök irányította, de tagja az erdőgazda vagy erdőbíró, a pénztáros, a jegyző és a választmány*. A közbirtokosságok az erdők felügyeletére *kerülőket, erdőőröket* is alkalmaztak, akiket természetben fizettek.

A közbirtokosság tagjai a közös erdőből az ún. *jog, erdőjog, illetőség* alapján részesedtek. Az erdőjog eredetileg a szántóföldhöz kapcsolódott, vagyis a jobbágyfelszabadítást követő erdő-elkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka arányában járó erdőterületnek a közösből ráeső eszmei értéket jelentette. Az Északi-középhegység falvaiban általában egynyolcad telek (*fél fertál, fél kvárta*) után járt egy erdőjog, de Veszprém megyében egy negyed telek (*fertál*) után kaptak egy illetőséget. Ugyanakkor több faluban a zselléreknek házanként járt egy *zsellérjog*. A gyermekek az erdőjogot a szántófölddel, illetve a birtokkal együtt örökölték, de századunkra már különvált az erdőjog, amit szabadon adhattak-vehettek.

A közös erdő legfontosabb hasznából, az évenként kitermelt fából a tagok joguk arányában részesedtek, a jogosulatlanok pedig csak a szabad gyűjtögetés és a száraz gallyak szedése révén használhatták az erdőt. A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fainak védelme és a fahaszon szétosztása. Erdőik állami kezelés alatt állottak, s az évenként kivágható területet, illetve famennyiséget az erdőfelügyelőségek engedélyezték. Az erdész és a közbirtokosság vezetősége őszt végén jelölte ki az erdészeti üzemterv szerint vágható területet (*nyilas, pagony*) és a vágási módot (*tarvágás, szálalás, gyérités*). A XIX. században a tagok joguk arányában még rendszerint egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk termeltek ki. Ritkításnál és gyéritésnél az állapotuk miatt kiválasztott álló fákat jelölték meg, illetve számozták, és elosztás után az vágta ki, akinek jutott. A faállomány csökkenésével a két világháború közötti években már a legtöbb közbirtokosságban először a tagokkal vagy bérmunkásokkal kivágtatták a tűzifát és egyenlő egységekbe rakva osztották szét.

Mind az erdőterület, mind a lábón álló, illetve kitermelt fa elosztása sorshúzás révén történt. Ez biztosította a titkosságot és a tagság egyenlő esélyét a joga után őt megillető fához. A Dunántúlon *cédulát húztak*, az Északi-középhegység falvaiban *nyílhúzás, fanyilázás* a megnevezése. Ez az ősi elosztási mód a földközösségi határhasználatnak a faosztás gyakorlatában szinte napjainkig élő maradványa. Az osztáskor ott is számozott cédulát húztak, ahol *nyíl* a neve, ugyanakkor a fából készült nyíl emléke is él a Palócföld keleti részén. Az elnök lakásán vagy a községházán tartott nyílhúzás során mindenki annyi cédulát húzott, ahány jog őt megillette. A töredéktulajdonosok többen összeálltak, és nyílhúzás után egymás között osztották el a fát.

Széles körben elterjedt volt a közbirtokossági erdő egy részének vagy a kivágott fának az árverésen való értékesítése. Az így befolyt összeg elsősorban a működési közös költséget fedezte, de a Zempléni-hegységben osztalékot is fizettek a tagoknak erdőjoguk arányában.

Juttatott erdő vagy újbirtok

Az 1945-ös földosztáskor a hegyvidékeken a nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak birtokából a szántóföld mellett vagy helyett erdőt juttattak a rászoruló szegényeknek, nycsaládosoknak. Az új erdőt nem osztották szét, hanem a volt úrbéres birtokosságokhoz hasonlóan kezelték. A működéshez ugyanolyan szervezeteket hoztak létre, s ezeket az Északi-középhegység vidékén *új erdőbirtokosságnak, juttatott erdőnek* nevezték. A fa elosztása azonban már kevés helyen történt sorshúzással, inkább a kivágott és *méterbe* (erdei mértékegység) rakott fát a vezetőség osztotta szét jog alapján.

Közösen vásárolt erdők

A XX. század elejétől az Északi-középhegység több falujára jellemző, de Veszprém megyében is előfordult, hogy a lakosok többen összefogva közösen vásároltak erdőt a falu határában birtokos uradalmaktól. A vásárolt erdőket, legelőket közösen kezelték, az erdő hasznából a vásárlás arányában részesedtek. A közös erdővételre a rossz földművelési adottságok kényszerítették az erdős határu falvak lakosságát, akik a fa eladásából egészítették ki jövedelmüket. A legtöbb erdővásárlás a Zempléni-hegység falvaiban történt az 1910–1930 közötti években. Ekkor 16 *birtokosság, birtok* alakult, amelyeket rendszerint a vásárlási szerződésben

első helyen szereplő gazdáról neveztek el. A fenti szervezetek is a közbirtokosságokhoz hasonlóan működtek. A nagyobbaknak többtagú vezetősége volt, a kisebbekben az *elnök* vagy intézett minden ügyet. A tagok haszna a közös erdőből évente kitermelt fából származott, illetve a legelőket az állattenyésztésben hasznosították.

A II. világháborút követő politikai változások az erdőbirtokossági társulatok életére is kihatottak. 1945-ben a 10 kat. holdnál nagyobb használati illetőségek 10 kat. holdon felüli része a magyar állam tulajdonába került. 1952-ben pedig az erdőbirtokossági erdőket is az állami erdőkhöz csatolva a szervezetek elveszítették önállóságukat, bár ekkor még nem oszlottak fel. Az 1956-os forradalom csak néhány évre állította helyre a közbirtokosságok önállóságát.

1960-ban befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és ez az erdőbirtokosságok felszámolásával járt. Az 1961. évi VII. törvénnyel a közös erdők legnagyobb része – az ország teljes erdőállományának 14 %-a – a termelészövetkezetek tulajdonába került.

Az 1989-1990-ben lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulás az erdővel kapcsolatos tulajdonviszonyokat sem hagyta érintetlenül. Az 1994. évi XLIX. törvény szerint megalakult új erdőbirtokossági társulatok működéséről még kevés információval rendelkezünk.

Magánparaszti erdők

A közösségi használatú erdők mellett a paraszti szinten élő kisnemesek és a módosabb gazdák több községben saját tulajdonú és egyéni használatú erdővel is rendelkeztek. Az egykori nemesi közbirtokossági erdők felparcellázása a XIX. század végére sokfelé megtörtént, majd ezeket a paraszti szinten élő tulajdonosok öröklés és vásárlás révén tovább gyarapították. Így egy-egy birtokosnak a falu határában vagy más községben több helyen lehetett erdeje. Különösen gyakori volt a saját tulajdonú erdő a keleti-palóc vidéken, Vas és Zala megyében. A Heves megyei Egerbocson és Tarnaleleszen a nemesi közbirtokosságok erdőinek a felparcellázása után azokat hadak, illetve nagycsaládok szerint mérték ki, majd a nagycsaládok szétválása után apróbb *parcellákra, nyilasokra* osztották. Vásárlás révén a módosabb paraszti rétegek, Amerikába kivándoroltak által küldött pénzből a szegényebbek is erdőhöz jutottak. Több, Gyöngyös környéki falu gazdái a XIX-XX. század fordulóján csoportosan vettek egy-egy nagyobb erdőterületet a község határában, majd egymástól elkülönítve használták.

A magánerdőket a tulajdonosok szerint határjelekkel (karó, földkupac, határfa) választották el egymástól. A saját erdőből a gyerekek a többi birtokhoz hasonlóan örökölték. A tulajdonosok kímélték az erdőt, komoly értéknek, biztonsági tartaléknak tekintették, amiből csak akkor adtak el 1-2 holdnyi területet, ha anyagilag megszorultak. Saját célra csak a satnya, fejlődésben visszamaradt fákat vágták ki. A második világháború után a saját erdő használatát is szabályozták, fát csak az erdőhivatal és a tanács engedélyével vághattak. A nagyobb területű magánerdőket 1945-ben államosították, a kisebbek pedig az 1960-as évek elején a termelészövetkezetek használatába kerültek. A keleti-palóc falvakban azonban még az 1980-as évek végén is voltak kisebb magánerdők.

Peterscsák Tivadar

Irodalom: *Csizmadia Andor*: A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Tanulmányok a falusi közösségekről (Szerk.: Csizmadia Andor). Pécs, 1977. 35-53. old.; *Halász Péter*: A közbirtokosság mint hagyományos önkormányzati forma. Honismeret 1991/6. 44-46. old.; *Hegyi Imre*: A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné). Bp., 1975. 490-512. old.; *Kollontz Ódön*: Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotások története. Az erdő. 1986. 357-361. old.; *Peterscsák Tivadar*: Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII-XIX. század) Debrecen, 1992.; *Uő*: Tradíció és modernizáció a paraszti gazdasági közösségekben In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szerk.: Cseri Miklós-Kósa László-T. Bereczky Ibolya. Szentendre, 2000. 619-636. old.; *Peterscsák Tivadar*: Erdőgazdálkodás. Magyar Néprajz II. Bp., 2001. 208-239. old.